

RADOVI Zavoda za znanstveni rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti	1	193—202	3 slike	Varaždin 1986.

UDK 711.4(497.13)

Izvorni znanstveni rad
Original Scientific Paper

MIROSLAV KLEMM

PLANOVI ČAKOVCA, KOTORIBE I LEGRADA IZ
DRUGE POLOVICE 17. STOLJEĆA U BEČKOM
VOJNOPOVIJESNOM MUZEJU

*PLANE VON ČAKOVEC, KOTORIBA UND LEGRAD AUS DER ZWEITE
HALFTE DES 17. JAHRHUNDERT IM HEERESGESCHICHTLICHEN
MUSEUM IN WIEN*

Exhibited at the Military-Historical Museum in Vienna are the plans of Čakovec, Kotoriba and Legrad, which were designed in the last quarter of the 17th century by the Italian architect Giovanni Giuseppe Spalla. The drawings are made in Indian ink and water-colours, and each of them has captions in the Italian language, and bears the signature of the autor. They were probably commissioned by the Viennese Hofkammer which, after the downfall of the powerful Zrinyi family, administered their former properties in Medimurje.

U arhivima i muzejima grada Beča čuvaju se brojni predmeti, crteži i pisana građa, povijesni dokumenti koji se odnose na događaje što su se tijekom minulih stoljeća odvijali na prostoru sjeverne Hrvatske. Pažnju istraživača zaokupljali su napose oni koji se odnose na politička i društvena zbivanja i na ratove u višestoljetnoj borbi s Osmanlijama. Obznanjeni su mnogi spisi od izuzetne važnosti za razumjevanje proteklih događaja na tlu Hrvatske, crteži zemalja, planovi tvrđava i gradova, prikazi bitaka čiji je ishod utjecao na razvoj političkih i društvenih odnosa daleko izvan granica naših zemalja.

U stalnom postavu Vojnopovijesnog muzeja u Beču nalaze se planovi Čakovca, Kotoribe, Legrada i Varaždina.¹ Plan Varaždina

Gradski muzej, Šetalište J. J. Štrossmajera 7, 42000 Varaždin.

¹ Heeresgeschichtliches Museum, Wien, IV 24 159/2.

izradio je talijanski arhitekt Donato 1672. godine,² a druga tri plana Giovanni Giuseppe Spalla, također u zadnjoj četvrtini 17. stoljeća.

Planovi Čakovca, Kotoribe i Legrada su crteži tušem na papiru, obojani vodenim bojama zeleno, plavo, sivo, smeđe i žuto. Prikazuju spomenute utvrde i uz njih formirana naselja. K svakom crtežu dodata je posebno uokvirena legenda pisana na talijanskom jeziku u kojoj je pod rednim brojevima i slovima dato objašnjenje određenih dijelova plana. U desnom donjem uglu svake legende je signatura autora plana.³

Tvrđava Čakovec

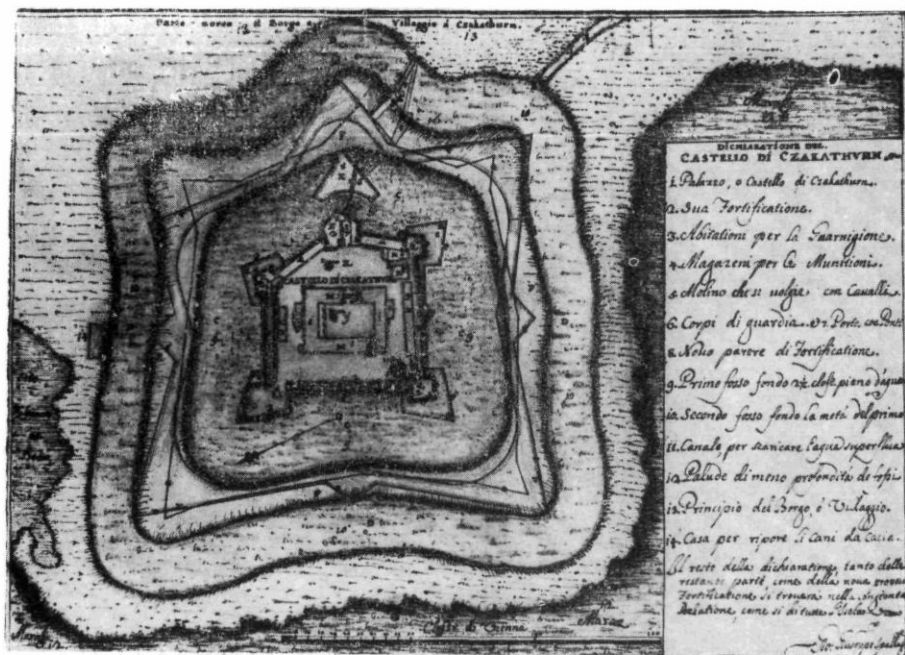
Plan tvrđave i dvorca Čakovec je crtež tušem na papiru, obojen vodenim bojama, veličine 26 x 20 cm. U središtu plana je prikaz dvorca okruženog fortifikacijama i obrambenim pojasom vode. S desne strane je legenda naslovljena: Dichiaratione del Castello di Czakathvrn. U četrnaest točaka je objašnjenje dijelova dvorca i utvrda prikazanih na planu. Na samom crtežu ima i slovima pisanih oznaka koje se odnose na tekst izvještaja za cijeli otok (Međimurje),⁴ kako je to navedeno u kratkom tekstu na kraju legende. Skala veličina iskazana je u bečkim hvatima (sl. 1).

U središtu crteža je dvorac, građevina u obliku pravilnog četverokuta čija krila zatvaraju unutrašnje dvorište u kojem je bunar (Pozzo). Južno krilo dvorca je uže od ostalih i na sredini vanjskog zida ima mali istak. Spoj istočnog i sjevernog vanjskog zida pojačan je potpornjem. U sklopu istočnog krila dvorca je ulaz u građevinu. To je predvorje podijeljeno u dva dijela. Ima dvojna vrata, prema vanjskom i prema unutarnjem dvorištu. Iz njega se dolazi na stepenište s lijeve strane koje vodi u gornje katove zgrade. Isto takvo stepenište nalazi se na drugoj strani dvorca na spoju zapadnog i južnog krila. Na sjevernoj strani unutarnjeg dvorišta je uz sjeverno krilo arkada koju nose četiri stuba. Uz dvorac, koji je na crtežu imenovan: Castello di Czakathvrn, je vanjsko dvorište omeđeno fortifikacijom. Utvrde se sastoje od pet peterostranih bastiona povezanih zidovima od kamena i cigle i polisadama. Na svakom spoju zidova i palisada je po jedan, a najveći i najvažniji je na sredini istočnog zida. Zidovi koji spajaju bastione na istočnoj i sjevernoj strani fortifikacije su kameni, a na zapadnoj strani i dijelu južnog

² Miroslav Klemm, Plan obnove varaždinskih varoških utvrda iz 1672. godine s najstarijim poznatim prikazom gradske jezgre, Gesta, br. 23, 24, 25. Varaždin 1986.

³ Signature planova pisane su različito:
Gio. Giuseppe Spalla (Čakovec)
G. Gioseppè Spa. (Kotoriba)
G. G. Spalla (Legrad)

⁴ Vojnopovijesni muzej u Beču nema sačuvan izvještaj koji je bio priložen ovome planu, a niti dokumente koji se odnose na druga tri spomenuta crteža.

Sl. 1. Plan tvrđave Čakovec iz zadnje četvrtine 17. stoljeća.

obrambenog krila su trostruki i dvostruki red palisada. Središnji bastion, okrenut k istoku, ima vrata spojena s mostom od drveta koji je položen preko vodenog jarka do trokutastog revelina čiji se vrh spaja s obrambenim zemljanim nasipom između dva grabišta. Ispred vratiju je prostrana veža. Uz zidove koji vezuju središnji s bočnim bastionima su sa svake strane dvije uzdužne građevine na kat uz čije su prema dvorištu okrenutim zidovima podignuta drvena stepeništa do prvog kata. S katova se manjim stepenicama dolazi na gornju platformu središnjeg bastiona. U vanjskom dvorištu, koje se sastoji od četiri povezana dijela, ima još nekoliko zasebnih građevina koje služe različitoj svrsi. Uz glavni obrambeni bastion je bunar kružnog oblika (Pozzo). Njemu nasuprot u zapadnom dijelu dvorišta je mlin kojeg pokreću konji, kružna građevina čiju konstrukciju nosi osam stubova. Imenovan je: Molino. Stanovi vojnika koji čine posadu tvrđave nalaze se u sjevernom i južnom dijelu dvorišta. To su tri izdužene građevine, vjerojatno od drveta. Tri su magazina za municiju. Jedan stoji odvojeno a dva uz zgrade. Jedan uz zdanje povezano s istočnim zidom, a drugi posve uz južno krilo samog dvorca.⁵ Na svakom bastionu je stražarnica. Cijelu fortifikaciju, dvor i njegovo obrambeno žiđe, okružuje prvi jarak dubine 2,5 hvati. Njega s vanjske strane omeđuje snažni zemljani be-

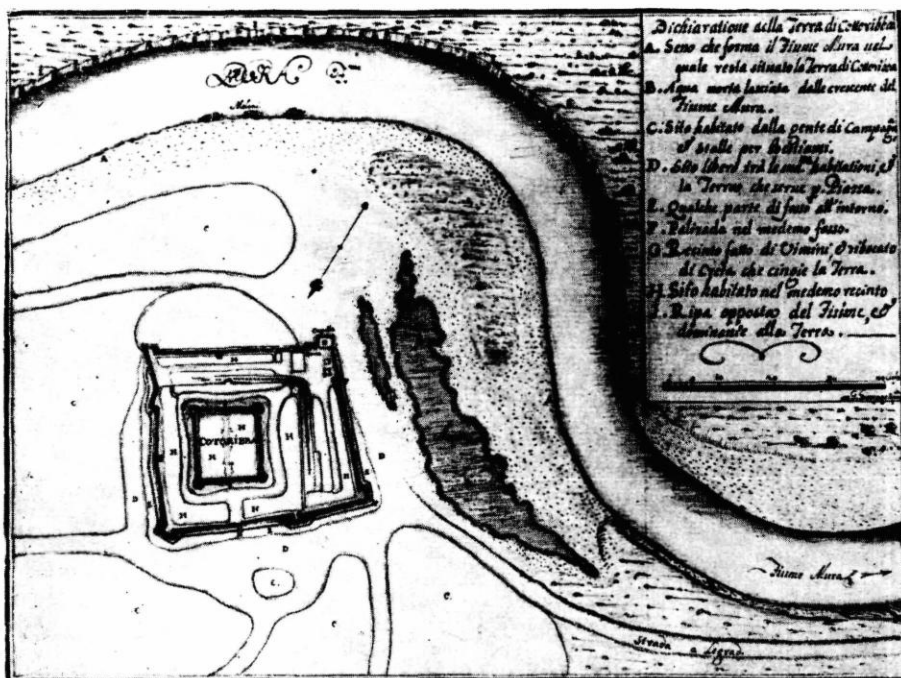
dem čiji oblik slijedi formu vanjskog dijela utvrde. Iza njega je drugo grabište čije je dno pliće od dna prvog jarka. Na njegovom jugoistočnom rubu je uzak kanal kojim se odvodi suvišna voda i mali drveni mostić preko njega. Uokolo svega je još jedna bara manje dubine, a s istočne strane početak predgrađa naselja Čakovec. Uz vanjski rub drugog grabišta je manja četvrtasta građevina, kuća u kojoj obitavaju lovački psi.

Na planu su preko crteža postojećih obrambenih utvrda nacrtane linije predviđenih novih, znatno uvećanih, bočenih bastiona označenih u legendi kao »novi dijelovi fortifikacije«.

Tvrđava Kotoriba

Plan tvrđave i naselja Kotoriba je također crtež tušem na papiru obojen vodenim bojama, veličine 27,5 x 20,5 cm. U središtu je prikaz tvrđave Kotoriba uz rijeku Muru. S gornje desne strane je legenda naslovljena: Dichiaratione della Terra di Cottoribba. Slovi od A do I je objašnjenje dijelova crteža. Ispod je skala veličine u bečkim hvatima. (sl. 2).

Na planu je nacrtan gore i desno tok rijeke Mure (Fiume Mura) što čini zavoj na zemljištu na kojem je smješteno naselje Kotoriba.

Sl. 2. Plan tvrđave Kotoriba iz zadnje četvrtine 17. stoljeća.

Na rijeci su tri ploveća mlina (Molini). Suprotna obala rijeke dominira visinom. Između riječnog korita i tvrđave s podgrađem je velika graba, ostavljena mrtva voda nakon povlačenja rijeke poslije poplave. Imenovana je: Moraz. Između te grabe i zidova tvrđave je slobodni prostor koji se širi i uz južni i zapadni tvrđavski zid, a služi kao trg. Uz to zemljište su nepravilno oblikovane insule podgrađa, bez naznačenih pojedinačnih objekata, mjesta nastanjenja ljudima sa sela i štale za smještaj marve. Tvrđava u središtu prikaza, imenovana: Cotoribba, je zatvoren prostor u obliku pravilnog četverokuta. Zemljište uokvireno palisadama na čijim su spojevima mali polukružni bastioni omeđeno je uskim pojasom vode. Na sredini sjevernog i južnog zida su vrata od kojih preko graba leže mostovi. Unutar prostora središnjeg dijela tvrđave nema nacrtanih pojedinačnih građevina. Uz vanjski rub središnjeg grabišta je pojas zemlje na kojem su dvije nepravilno oblikovane insule drugog tvrđavskog naselja, bez naznačenih pojedinačnih objekata. Njih s vanjske strane omeđuje novi niz palisada i novi zid od vrbovog pruća učvršćenog ilovačom. Ovaj drugi dio fortifikacije, što omeđuje naselje u čijem je središtu tvrđava, ima oblik nepravilnog četverokuta s malo ukošenim stranicama i posve malim, gotovo neznatnim, bastionima na spoju zidova od tesanih drvenih stupaca zasipanih zemljom. Ispred njih je uokolo s tri strane usko grabište. Na južnom zidu je ulaz s mostom preko uskog jarka, a mala vrata (Porta) su na desnoj strani sjeverne palisade. Uz njih je četvrtasta građevina smještena s vanjske strane palisade, označena križem i imenovana: Capella. Na zemljištu između središnjeg i vanjskog obrambenog zida su tri zasebne građevine četvrtastog oblika, bez naznačenih detalja. U desnom donjem uglu crteža prikazana je cesta imenovana: Strada a Legrad.

Tvrđava i grad Legrad

Kao i prethodno opisani Spallini planovi crtež tvrđave i naselja Legrad s bližom okolicom kraj utoka rijeke Mure u Dravu izveden je tušem na papiru i obojen vodenim bojama. Veličina mu je 57,5 x 29 cm. U središtu je prikaz utvrde i naselja, a ispod je legenda s naslovom: Dichiaratione del presente dissegno della Citta di LEGRAD, suo sita all intorno. Slovim od A do N dato je objašnjenje dijelova crteža. Ispod je skala veličina u bečkim hvatima (sl. 3).

U središtu plana je legradska tvrđava i oko nje formirano naselje na lijevoj obali rijeke Drave. Tvrđava (Castello) je zatvoreni prostor u obliku pravilnog četverokuta kojeg okružuju palisade. Na uglovima su snažni šiljati bastioni, također s palisadama. Tvrđava je okružena jarkom preko kojeg je na zapadnoj strani položen most do ulaza s kulom četvrtastog oblika. Unutar obrambenih zidova je još pet manjih četvrtastih zdanja i bunar. Uz vanjski rub sjevernog tvrđavskog jarka nalazi se kapela, građevina s četvrtastom apsidom i jednim ulazom, označena križem. Zapadno od tvrđave je prostor

Sl. 3. Plan tvrđave Legrad iz zadnje četvrtine 17. stoljeća.

kojeg zauzimaju stanovnici Legrada, naselje s naznačenim insulama, ali bez prikaza pojedinačnih građevina. Još zapadnije je dio naselja označen kao: Juden Statt, izdvojena cjelina u kojoj stanuju članovi židovske zajednice u Legradu, koju od ostalog naselja dijeli velika bara preko koje leže tri mosta na stupovima. Oba naselja nalaze se uz lijevu obalu Drave. Cijeli prostor uz obalu rijeke zapadno do tvrđave i sama utvrda zaokružen je još jednom veoma dugačkom palisadom koja povezuje dvije udaljene obale zapadno i istočno od naselja. Ispred palisade je cijelom njenom dužinom jarak s vodom. Na sjeveru palisada prelazi dijelom preko močvarnog terena i zemljišta djelomično prekrivenog šumom. Uz nju je groblje (Cemiterio). Na ovom sjevernom dijelu palisade su dvojna vrata. Jedna su imenovana: Porta noua, na zapadnoj cesti za Čakovec, a druga: Porta di Czakathurn od koji se odvaja sjeverna cesta za Čakovec i cesta za Kotoribu. Na istočnom kraju ove obrambene linije su još jedna vrata: Porta di Caniscia, od kojih vodi cesta prema Kaniži i Kotoribi, jedna prelazeći preko riječnog rukavca do skele na Muri. Kraj prijelaza na Muri je »Natkgora chiardach«. Na gornjem dijelu prikazanog toka rijeke Mure je još jedan čardak imenovan: »Sabotkovec chiardach«. U riječnim koritima ima nekoliko otoka obraslih šumom. Do jednoga je s desne dravske obale položen most kraj kojeg je jedna građevina četvrtastog oblika, vjerojatno skelarska kuća, od koje prelazi skela na drugu dravsku obalu. Ispred mosta je jedan trokutasti bastion s palisadom uz samu cestu koja dolazi iz Varaždina. Kroz bastion se pristupa mostu do otoka i dalje prema skeli na Dravi. Uz lijevu dravsku obalu, nasuprot naselju, je četrnaest plovećih mlinova (Molini).

Nemoguće je utvrditi točnu godinu nastanka ovih Spallinih crteža, jer na njima nema datacija. Očito je da su sva tri nastala u veoma kratkom razdoblju, gotovo u jednom dahu. Pretpostavljamo da su nacrtani u zadnjoj četvrtini 17. stoljeća, vjerojatno nakon 1671. godine. Postoji, naime, jedan pisani dokumenat, do sada neutvrđenog autora, u kojem je opisano stanje čakovečkog dvora i utvrda 1720. godine iz kojeg saznajemo da je cijeli tvrđavski kompleks i dvor u veoma lošem stanju. Opis iz ovog dokumenta u mnogome odgovara prikazu na Spallinom crtežu.

U ovom dokumentu se spominje da: »... postoje još pet bastiona i to, četiri od kamena i cigle, a peti bastion je od klesanog kamena. Četiri zida između bastiona isto tako su zidani od cigala, ili kamena, a peti je nedovršen i još sada nema zida«. Nadalje se govori da »... u jednom bastionu nalaze se vrata, ili ulaz u tvrđavu koji je svečaniji od drugih«. U daljnjem opisu dvora i tvrđave se navodi da »... tvrđava je opasana jednostavnim dvostrukim jarkom, koji je pun vode iz prirodnih močvara u okolini, ima dva drvena mosta prilično ruševna koja se pružaju preko ta dva jarka. Unutar tvrđave postoje male nepravilne zgrade, dijelom zidane dijelom drvene, no zbog nemarnosti sve su ruševne, postoji kameni bunar iz kojeg je voda dobra samo za pranje«. O dvoru se kaže »... tvrđava ili re-

zidencija, ili te građanske zgrade unutar tvrđave, četverokutnog su oblika i vrata koja vode na dvorište rezidencije sagrađena su pod kulom od klesanog kamena, i dvorište rezidencije je četverokutno te ima bunar čija voda nije za piće«. Opisujući dvorište rezidencije autor u tekstu navodi »... na lijevo i na desno vide se u pravilnom razmaku četiri kvadratna stupa koji podupiru trijemove gornjih dvaju katova. Jedan drugi trijem desno od ulaza, nadsvođen je«. Spominjući da rezidencija ima tri stepeništa navodi »Prve stepenice nalaze se lijevo od ulaza, pod tvrđavskim vratima«, te »treće stepenice su na lijevom krilu prema zapadu«.

Ovaj dokazan nepoznatog autora pomno opisuje stanje čakovačke tvrđave i dvorca stradalih od ugarskih četa u vrijeme Rakoczijeve pobune 1704. godine kada su Mađari prodrli u Međimurje. Cijela je tvrđava i dvor u veoma jadnom stanju, zgrade su većinom oštećene i opasne za stanovanje, mnogi su se stropovi urušili, zidovi nisu čvrsti i poduprti su gredama.

Na planu Giovannia Giuseppea Spalle pomno su nacrtani i u legendi opisani svi dijelovi dvora i njegovih utvrda i to u potpuno dobrom stanju, posve osposobljeni za život u njima i za obranu. Pretpostavljamo stoga da je plan nastao prije 1704. godine po narudžbi dvorske komore u Grazu koja je nakon sloma moćne obitelji Zrinski vlasnika većeg dijela Međimurja upravljala njihovim nekadašnjim posjedima u korist kralja Leopolda. Vjerojatno je dvorska komora željela imati uvid u stanje najvažnijih tvrđava i naselja Zrinskih, Čakovca, Kotoribe i Legrada, pa je od Giuseppea Spalle naručila ova tri veoma detaljno crtana plana. U prilog pretpostavci da je plan Čakovca, a time i planovi Kotoribe i Legrada, nastao u zadnjoj četvrtini 17. stoljeća govori i činjenica da je na tlocrtu čakovečke tvrđave nacrtana i predviđena »novo planirana fortifikacija« za potrebe još uvijek aktualne obrane od turskih četa iz susjedne zapadne Ugarske.

O ranijem izgledu utvrde i dvora svjedoči jedan plan, vjerojatno arhitekta Martina Stiera iz 1657. godine.⁷ Na tom je tlocrtu tvrđava nacrtana unutar dvostrukog kružno oblikovanog grabišta. Fortifikacija ima osam batariona, četiri šiljata i četiri polukružna, povezana na istočnom dijelu zidom od kamena, a na ostalim dijelovima palisadama. Dvor je četvrtasta građevina s unutarnjim dvorištem do kojeg se dolazi kroz ulaz u istočnom krilu.

Uspoređujući ova dva plana uočavamo da je do bitne promjene došlo samo u izgledu obrambenog tvrđavskog zida i dvaju grabišta među kojima više nije kružni nego peterostrani zemljani bedem, a sam dvor je zadržao isti oblik.

⁵ Začuđuje smještaj magazina za municiju uz sam zid dvora, jer bi eventualna eksplozija na tom mjestu raznijela južni dio same rezidencije.

⁶ Diana Samardžija, Pronađen dokument za daljnje istraživanje tvrđave Čakovec, Vijesti muzealaca i konzervatora br. 2, str. 13—15, Zagreb, 1973.

⁷ Generallandesarchiv, Karlsruhe, Hfk. Bd. XII.

Vanjski izgled tvrđave Čakovec pokazuje nam vjerojatno također Stierova veduta iz iste godine.⁸ Na njoj nalazimo gotovo sve arhitektonske elemente utvrde i dvora koje zatičemo na kasnijem Spallinog planu.

Zanimljiva je i usporedba Spallinog nacрта Legrada s planom iste tvrđave koji je 1572. godine izradio nepoznati autor. Na starijem crtežu utvrda je prikazana kao pravilni četverokut s polukružnim kulama i jednim ulazom a nalazi se na otoku u sredini spoje rijeke Mure s Dravom. Na planu Giovannia Giuseppea Spalle legradska je tvrđava zapadno od spoja dviju rijeka, jer su se zbog čestih poplava pomicala riječna korita.

Vanjski izgled utvrde Legrad pokazuje nam veduta Johanna Ledentua⁹ iz 1639. godine. Tvrđava je prikazana iz smjera zapada. U prvom je planu riječno korito Drave iza kojeg je naselje ispred tvrđave, nekoliko kuća okruženih drvećem. Utvrda je zdanje s palisadama i četvrtastim drvenim kulama s otvorima za topove. Na dvijema kulama su stražarnice. Vjerojatno se izgled tvrđave nije bitno promijenio do vremena nastanka Spallinog nacrtu.

Sva tri opisana nacrtu možemo smatrati vrijednim dokumentima o građevnom stanju ovih tvrđava i o njihovom značenju za obranu Međimurja od Turaka u kasnom 17. stoljeću. Uz dokumentarnu posjeduju i veliku likovnu vrijednost. Pronalaženje možda ipak postojećih dokumenata, kojima su nekad bili priloženi, dalo bi potpuniju sliku vojničke i političke situacije u kojoj su egzistirale ove tri važne tvrđave sjeverne Hrvatske. Daljnja istraživanja možda će uroditi plodom.

⁸ Ova veduta koju je vjerojatno izradio Martin Stier rađena je prema istoj veduti Johanna Ledentua iz 1639. godine koja se čuva u Österreichische Nationalbibliothek u Beču, Codex 8662.

⁹ Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Codex 8622.

PLÄNE VON ČAKOVEC, KOTORIBA UND LEGRAD AUS DER
ZWEITE HÄLFTE DES 17. JAHRHUNDERT IM
HEERESGESCHICHTLICHEN MUSEUM IN WIEN

Im Heeresgeschichtlichen Museum in Wien sind Pläne der Festungen Čakovec, Kotoriba und Legrad auf der Murinsel ausgestellt. Das sind akvarelierte Tuschzeichnungen auf dem Papier. Jeder Exemplar ist von dem Autor signiert und hat eine Legende im Italienisch. Es hat sie in der zweiten Hälfte der 17. Jahrhundert der italienische Architekt Giovanni Giuseppe Spalla ausgeführt. Keine begleitende Dokumente erhalten geblieben die sie näher erörtern könnten.

Die Grundrisse der Festungen Čakovec, Kotoriba und Legrad sind sehr kundig und detailliert ausgeführte Zeichnungen der Festungen und der neben ihnen formierten Zivilsiedlungen. Es sind etliche Teile der Fortifikationen der Siedlungen der Grundkonfiguration der Wasser und Verkehrswege sorgfältig eingezeichnet. In den Legenden sind Teile der Zeichnungen mit Buchstaben und Zahlen ausführlich erklärt. Die signaturen des Autors sind auf jedem Grundriss anders geschrieben (Gio. Giuseppe Spalla, G. Gioseppe Spa., G. G. Spalla).

Mit den damaligen Festungsplänen verglichen und auf Grund eines Dokuments der die Situation der Festungen erörtert aus dem Jahre 1720. beschliessen wir das die erwähnten Grundrisse in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhundert entstanden sind und waren wahrscheinlich für die Hofkammer in Graz ausgearbeitet. Die Hofkammer verwaltete alle diese Festungen und Besitzungen nach den Untergang der mächtigen gräflichen Familie Zrinski in deren Besitz sich der grössere Teil der Murinsel befand.